

С. В. Смирнов, Ю. В. Кухарчук, Л. Л. Залізник

Палеоліт

ПАЛЕОЛІТ — давній [кам'яний вік](#) (2,5 млн — 10 тис. р. тому). У геологічній періодизації співвідносний із плейстоценом (див. *Плейстоценова епоха і плейстоценовий відділ*) та еоплейстоценом. У межах П. людина виокремилася із тваринного світу, пройшла еволюційний шлях від австралопітека до неоантропа (*Homo sapiens*). У ході цієї еволюції були заселені простори Африки і Євразії, виникли найпростіші трудові навички, матеріальним свідченням яких є знаряддя праці з каменю й кістки (дерев'яні вироби часів П. не збереглися). У П. людина навчилася використовувати, а потім і добувати вогонь, виготовляти одяг, влаштовувати штучні житла. Система життєзабезпечення базувалася на привласнювальній формі господарства (мисливство, збиральництво). У П. сформувалися основи соціальної організації людства, що пройшло 3 послідовні стадії трансформації суспільства: первісне стадо архантропів — праобщина палеантропів — родова община неоантропів. У П. зародилися перші ідеологічні уявлення, релігія, виникло первісне мистецтво. За історичним змістом П. поділяють на нижній, середній і верхній.

Нижній П. (2,5 млн — 300 тис. р. тому) складається із 2-х археологічних епох — олдувайської й ашельської. Олдувайська епоха (2,5—1 млн р. тому) представлена на сході Африки. Її характерною ознакою є найдавніші штучні знаряддя з каменю — загострені з одного кінця гальки-чопери, виготовлені «людиною вмілою» (*Homo habilis*), яка існувала ще виключно за рахунок збиральництва. Ашельська епоха (1 млн — 200 тис. р. тому) репрезентована вже багатьма пам'ятками Старого світу: Африка, південь Європи та Азії, Близький Схід. Її сучасники — пітекантропи (*Homo erectus*), які виготовляли з каменю проторубила й рубила, колуни, сікачі, грубі скребла. В ашелі людина навчилася користуватися вогнем. Окрім збиральництва, поширилися найдавніші форми полювання. Суспільною організацією пітекантропів було первісне стадо із притаманним йому ендогамним характером статевих стосунків. На території України нижній П. представлений найдавнішою для всієї Східної Європи багат шаровою (ашель, мустьє, початок пізнього П.) пам'яткою [Королеве I](#) на Закарпатті, нижній культурний горизонт якої датований часом бл. 1 млн р. тому, а також місцезнаходженнями Гаспра, Ечки-Даг в Криму, [Непоротове](#) на Буковині, [Меджибіж](#) на Поділлі.

Середній П. охоплює пізню стадію ашелю (300—200 тис. р. тому) і всю мустьєрську епоху (200—40 тис. р. тому). Це період значних кліматичних коливань, спричинених наступом північного льодовика. Людина того часу — палеоантроп (*Homo neandertalensis*) — першою пристосувалася до життя у холодних природних умовах, мешкаючи переважно у природних укриттях — печерах і гротах. Середній П. був часом леваллуазької (див. [Леваллуа-Мустьє](#)) та мікокської (див. [Мікок](#)) технологій обробки каменю, розвитку техніки виготовлення знарядь із відщепів, яким вторинною обробкою надавали певної форми. Найбільш типові знаряддя — гостроконечники, скребла, ножі, різчики, зубчасто-виямчасті вироби. У середньому П. головним способом життєзабезпечення стало полювання, зародилась його спеціалізація на окремих видах дичини. Колективний характер полювання зміцнював і вдосконалював суспільну організацію: первісне стадо поступово ставало праобщиною, виникли статеві й харчові табу, що стало першим кроком до екзогамії. У середньому П. заселеність України мала пульсуючий характер, що зумовлено наступами й відступами льодовика. Пам'ятки цього часу (понад 200 місцезнаходжень) сконцентровані переважно довкола родовищ кам'яної сировини: у Криму ([Заскельна V](#), [Заскельна VI](#), [Сари-Кая](#), [Киїк-Коба](#), [Пролом I, II](#), [Шайтан-Коба](#), [Кабазі II](#), [Старосілля](#), Вовчий Грот, ГАБО — стоянка імені [Г. Бонч-Осмоловського](#)), на Закарпатті (мустьєрські шари стоянки Королеве, Рокосове, [Малий Раковець](#)), у Подністров'ї (мустьєрські шари [Молодового I](#) і [Молодового V](#), [Кормань IV](#), [Кетроси](#), [Стінка](#)), на Поділлі ([Великий Глибочок I](#), [Буглів](#), [Пронятин](#), [Єзупіль](#)), на Волині ([Житомирська стоянка](#), [Рихта](#), [Жорнів](#)), у Надпоріжжі ([Орел](#), [Ненаситець](#), [Скубова Балка](#)), на Донбасі ([Антонівка I і II](#), [Курдюмівка](#), [Званівка](#), [Білокузьминівка](#)).

Верхній П. (40—10 тис. р. тому) — час людини сучасного фізичного типу у прильодовиковій Європі — кроманьйонця (*Homo sapiens*). Його поділяють на 4 етапи, що характеризуються наявністю відмін культурного порядку. Ранньому етапу (40—28 тис. р. тому), крім мустьєрських крем'яних індустрій (мустьє двобічне, одnobічне, зубчасте), притаманні суто верхньопалеолітичні селетська й оріньякська (див. [Оріньяк](#)) кам'яні індустрії, середньому (28—19 тис. р. тому) — граветтська (див. [Граветт](#)), пізньому (19—13 тис. р. тому) — епіграветтська (див. [Епіграветт](#)) або мадленська (див. [Мадлен](#)). Окремим етапом верхнього П. є фінальний П. (13—10 тис. р. тому), в якому вже чітко розрізняють археологічні культури — групи споріднених пам'яток з однотипним набором знарядь. Значного прогресу у верхньому П. досягнула технологія отримання видовженої заготовки для знарядь — пластини. Знаряддя із кременю — скребачки, різці, наконечники, тесла, проколки, свердла, ножі — уже мають вузьку спеціалізацію і певні стандартні форми. Завдяки винайденню різця допоміжним сировинним матеріалом стала кістка, з якої виготовляли проколки й шила, різноманітні руків'я, пазові наконечники списів, гарпуни, прикраси. Характерною особливістю верхнього П. є наявність виразних зразків наскельного та мобільного мистецтва, тісно пов'язаного із найдавнішими релігійними уявленнями — анімізмом, магією, тотемізмом. Основою життєдіяльності людини верхнього П. було колективне полювання, що досягло високого ступеня досконалості й відзначалося

зональною спеціалізацією на окремих видах стадних тварин (мамонтах, конях, бізонах, північних оленях). Основна господарська одиниця — екзогамна родова община — мешкала у поселеннях із кількох жител, у конструкціях яких використовували кістки мамутів та інших великих тварин. Наприкінці пізнього П. відбувся поділ общини на парні сім'ї. У верхньому П. заселення території України стало суцільним, відомо бл. 900 пам'яток цього часу. Селет із притаманними йому пласкими двобічнообробленими наконечниками представлений стоянками Молодове V (шари 9 і 10), [Міра](#), Вись, [Буран-Кая III](#), Іллінка. До оріньяку з характерними нуклеподібними скребачками належать стоянки Зелений Хутір, *Сюрень*, Анетівка I, Сагайдак, Муралівка, Золотівка, Ворона III. Із граветтом, що характеризується знаряддями на великих видовжених пластинах, пов'язані стоянки Молодове I і V, Кормань IV, Оселівка II, Вороновиця I, Королеве II, Троянове. Епіграветт із типовими для нього мікрівістрями з притупленим краєм представлений великою кількістю пам'яток як на півночі ([Межиріч](#), [Мезинська стоянка](#), [Добраничівка](#), [Гінцівська стоянка](#), [Кирилівська стоянка](#), *Фастівська стоянка*), так і на півдні ([Амвросіївська стоянка і кістковище бізонів](#), [Велика Акаржа](#), Анетівка II) України. У фінальному П. України на півночі в Поліссі археологи виокремлюють *свідерську культуру* і [красносільську культуру](#), на півдні у Надчорномор'ї — [осокорівську культуру](#) та *шан-кобинську культуру*.

Бібліографічний опис:

Палеоліт / С. В. Смирнов, Ю. В. Кухарчук, Л. Л. Залізняка // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-886426>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).